

ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ ЯК БАГАТОПАРАМЕТРИЧНОГО ЯВИЩА*

Оксана ГУМЕНЮК

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник, доцент кафедри психології РВНЗ
"Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта)

Copyright © 2009

У статті вперше, на основі методологічного аналізу сутності модульно-розвивальної системи як наукового проекту інноваційної освіти та засадничих параметрів (вплив, спілкування, полімотивація, Я-концепція) її центральної ланки – інноваційно-психологічного клімату, обґрунтовується авторська програма дослідження цього клімату, що охоплює наступність чотирьох етапів – теоретико-експериментального, організаційно-технологічного, аналітико-синтетичного і методологічно-рефлексивного. У результаті зазначений клімат постає як складно-структурований предмет соціально-психологічного пізнання, тобто як багатопараметричне локалізоване явище сучасної національної освіти і водночас як онтопсихологічний підсумок інших відомих кліматів (емоційного, морально-психологічного, організаційного тощо).

Одним із напрямів інноваційного розвитку середньої і вищої освіти сьогодні є **модульно-розвивальна система**, котра підтвердила свої переваги у ході багаторічного експерименту, що висвітлені у працях А.В. Фурмана та представників його наукової школи [див. **2; 8; 10; 11** та ін.]. Зокрема, обґрунтовані не лише принципи (ментальності, духовності, розвитковості, модульності), за якими має здійснюватися модульно-розвивальна взаємодія між учителем і учнями, а й визначені організаційні та психолого-педагогічні умови, сукупність технологій навчання і програмово-методичних засобів її оптимального уможливлення за конкретних обставин життєдіяльності загальноосвітньої школи.

Модульно-розвивальна система – науковий проект інноваційної освіти А.В. Фурмана, що:

- 1) реалізує соціально-культурну парадигму суспільного розвитку України;
- 2) має на меті науково-практичне обґрунтування школи майбутнього – школи культури і духовності;
- 3) програмується як єдність міждисциплінарної теорії, вітакультурної методології, повноцінної соціально-психологічної технології і практики фундаментального експериментування у закладах освіти;

* Дослідження здійснене в межах колективної теми "Багатоаспектність систем психологічного пізнання" кафедри психології РВНЗ "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта) на 2008–2012 роки

4) втілює вимоги ідей культури і розвитку, принципів ментальності, духовності, розвитковості і модульності, закономірностей функціонування дидактичних, навчальних, змістових, формальних, технологічних, організаційних, процесуальних, результативних та інших модулів як специфічних метасистем;

5) спирається на авторську теорію освітньої діяльності, що пояснює дію основних механізмів культурної з'яви людини як суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсума шляхом занурення у соціальний досвід й одночасно внутрішнього вивільнення, а відтак здобуття кожним учнем-наступником більшої свободи для самореалізації і самовдосконалення;

6) є якісно новою формою продуктивної взаємодії представників сучасної соціогуманітарної науки та новаторської освітньої практики, яка конструктивно розширює простір їх обопільного культуротворення, сприяючи розвитку як наукових шкіл, так і практико-освітніх, суто педагогічних (головно у форматі середньої та вищої школи);

7) експериментально впроваджується з 1992 року в дванадцяти загально-освітніх школах України як взаємодоповнення інноваційно-освітньої та науково-дослідної діяльності педагогічних колективів, що дає змогу гармонізувати етапи розгортання психодидактичного експерименту з періодами розвитку школи як соціокультурної організації;

8) передбачає зrealізування низки засадничих програм, а саме: а) дистанційної підготовки вчителя як професійного психолога-дослідника, б) комплексної діагностики психодуховного розвитку вчителів, учнів, батьків, в) оргуправлінської перебудови школи як науково-освітнього закладу (в т. ч. забезпечує її перехід на модульно-розвивальний розклад занять), г) створення ефективної соціально-психологічної служби експериментальної школи, д) систематичної роботи предметних кафедр, методологічних об'єднань, а також експериментально-ліцензійної, науково-видавничої та інших творчих груп учителів, управлінців, науковців;

9) практично втілюється як система взаємопов'язаних психомистецьких технологій модульно-розвивальної взаємодії, котрі організовані циклічно за періодами (інформаційно-пізнавальний – нормативно-регуляційний – ціннісно-естетичний – спонтанно-духовний) і, відповідно, за восьми основними етапами: настановчо-мотиваційний, теоретично-змістовий, оцінювально-смысловий, адаптивно-перетворювальний, системно-узагальнювальний, контрольно-рефлексивний, духовно-естетичний, спонтанно-креативний;

10) створює особливий інноваційно-психологічний клімат, який у контексті високорозвивального вітакультурного простору школи не лише демократизує та гуманізує численні міжособисті та міжгрупові стосунки, а й внутрішньо оптимізує розумове, соціальне, психосмыслове і духовне зростання кожного учасника організованого освітнього процесу.

У зв'язку з тим, що своєрідним підсумком або системоутворювальною ланкою модульно-розвивальної освіти є **інноваційно-психологічний клімат** (ІПК), то саме він обраний нами для детального психологічного вивчення, перші результати якого знайшли відображення у монографії [3]. Проте очевидно, що не всі наукові завдання вдалося вирішити повно, а тим більше розв'язати сформульовані проблеми остаточно. Головне **з а в д а н н я** цієї публікації – *методологічно аргументувати достовірність чотирипараметричної*

психологічної структури ІПК, зважаючи на зреалізовану програму дослідження цього клімату як метасистемного явища сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічній літературі вживають такі найпоширеніші поняття клімату, як психологічний, соціально-психологічний, організаційний та інші. Перший характеризують як такий, що обґрунтовує емоційний настрій, морально-психологічний стан людини і виявляється у процесі спілкування. Водночас соціально-психологічний клімат, щонайперше, висвітлює систему відносин між членами колективу (реакції, соціальні дії), тобто міжособистісні чи безпосередні взаємостосунки. “У групі 7–20 осіб, – пише В.П. Казміренко, – існує СПК, а в групі 50–100 і більше людей міжособисті взаємини групуються в 3–5 самостійних підструктури” [7, с 106, 107]. Між ними виникають свої відносини, які досліджує організаційний клімат (ОК), котрий залежить також і від тих процесів, які сформувалися у СПК.

Дослідженням вищезазначених різновидів клімату займалися Н.П. Анікєєва, Д.Б. Паригін, В.П. Казміренко, В.В. Бойко, О.Г. Ковальов, В.Н. Панфьоров, С.К. Рошнін, А.Л. Свенцицький, В.А. Соснін, В.І. Антонюк, Г.А. Моченов, Є.В. Шорохова, О.І. Зотова, Р.Х. Шакуров, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський та інші. Вкажемо й на те, що свого часу ще Л.М. Толстой виділяв такий феномен, як “дух школи”, А.С. Макарєнко, аналізуючи колектив, застосовував як обов’язкові такі його параметри – це “стиль” чи “тон”, а Б.Д. Паригін, поряд із поняттям “клімат”, вживає поняття “духовна атмосфера” або “дух колективу”. Водночас учений стверджує, що вони не тотожні. “Атмосфера – це нестійка, постійно змінювальна сторона колективної свідомості, а клімат позначає не ті чи інші ситуативні зміни в настроях людей, а лише його стійкі риси” [9, с. 9, 10]. Крім того, клімат – це “частина соціально-психологічного простору організації, психологічне поле” (К. Левін), на якому розгортається праця людини, “плацдарм життєдіяльності особистості” (Б.Д. Паригін).

Структура проявів СПК за допомогою відносин охоплює ставлення до: а) один до одного, б) загальної справи, в) світу (система ціннісних орієнтацій особистості) і г) самі себе (самосвідомість, самоставлення і самопочуття) [9, с. 12, 13]. Б.Д. Паригін також звертає увагу на те, що важливою характеристикою СПК є загальний емоційний настрій колективу. Такої позиції дотримуються і К.К. Платонов, О.М. Лутошкін, Н.Л. Коломінський та інші дослідники. Р.Х. Шакуров пише, що “психологічна сторона клімату розкривається в емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях групи..., хоча у них можна фіксувати й соціальний бік. Щодо соціально-психологічної сторони, то вона виявляється в таких його сегментах атмосфери, як єдність, згода, задоволеність, дружба, згуртованість та ін.” [13, с. 55, 69].

Здійснений стислий огляд психологічного і соціально-психологічного кліматів дає підстави стверджувати та погоджуватися із позиціями Б.Д. Паригіна, Л.М. Карамушки, Н.Л. Коломінського, що недоречно їх розмежовувати. Про це свідчить те, що вони охоплюють як процеси морального, психологічного й соціального стану людей, так і взаємини між ними, а найголовніше – це їхній загальний емоційний настрій. Скажімо, Л.М. Карамушка виокремлює три основних види психологічного клімату – з позитивного, негативного та нейтрально спрямованостями.

Воднораз В.П. Казміренко зазначає, що не варто ототожнювати СПК і ОК, оскільки перший найчастіше відображає безпосередні міжособистісні стосунки, котрі властиві малим групам, а другий, щонайперше, – міжгрупові, хоча й враховує міжсуб'єктні. Це – вихід на новий методологічний рівень і, згідно з цим підходом, аналізу підлягають не тільки безпосередні, а й опосередковані взаємини. Відтак можна констатувати, що ОК має свою природу і “знаходить відображення у системі трьох основних параметрів: соціально-психологічного простору організації, інформаційного і ділового обмінів, способів і засобів активізації діяльності елементів організації на всіх рівнях” [7, с. 108].

Зрозуміло, що “сприятливий, або здоровий клімат” (Л.М. Карамушка) у найзагальнішому розумінні слова супроводжує науково-технічний прогрес суспільства, адже розв'язує питання соціального і психологічного потенціалу людства. Позитивний клімат створює відповідно культуру у взаєминах, є чинником формування активності особистості, передумовою стимулювання її творчої і духовної самореалізації. Його сутнісно важливі ознаки – задоволення від праці, позитивний настрій, порозуміння між людьми, їхня згуртованість, продуктивність, стабільність, міжсуб'єктний і міжгруповий генезиси, саморегуляція і самоорганізація, а також творча атмосфера.

Отже, під ППК розуміємо набір стійких характеристик, які сутнісно описують організацію, впливають на форми активності людей у групі, їхній емоційний і моральний стан та настрої, міжгрупові стосунки. До його психологічної структури належать: а) психологічний вплив та його класи [5], б) освітнє спілкування та його аспекти [5], в) полімотивація та сфери умов її розгортання [6], г) становлення позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів [4; 12]. Звідси, власне, й походить основна ідея нашого дослідження: під час проходження повного функціонального циклу навчального модуля зароджуються освітні процеси, які знаходять відображення у співвідношенні таких базових параметрів ППК: 1) психологічного впливу, що функціонує у контексті культурно-психологічного простору-часу, 2) освітнього спілкування як інформаційного, ділового, смисловчинкового і самосенсового різновидів обміну і 3) полімотивації як способу активізації освітньої діяльності школярів. У психолого-педагогічній єдності вони спричиняють розвиток *позитивно-гармонійної Я-концепції учнів*, яка охоплює когнітивну складову суб'єкта (Я-образ), емоційно-оцінковий компонент особистості (Я-ставлення), вчинково-креативну складову індивідуальності (Я-вчинок), спонтанно-духовний компонент універсума (Я-духовне). Іншими словами, якщо одним із найзагальніших показників СПК, за Б.Д. Паригінім, є самоставлення, самопочуття, котрі перебувають у просторі самосвідомості людини, то центральним утворенням ППК постає Я-концепція. Однак треба пам'ятати про умовність такого (суто теоретичного) поділу, тому що у реальному житті особи названі аспекти діалектично пов'язані між собою.

Єдність і взаємодоповнення зазначених структурних параметрів знайшли відображення в авторській **методологічній план-карті дослідження** [1; 3, с. 24–36], що являє собою: а) особливе зображення об'єкта, б) презентує певний предмет у науці, в) розчленовує об'єкт на низку предметів вивчення (Г.П. Щедровицький). Можна констатувати, що, по-перше, ця план-карта містить принаймні чотири предмети (вплив, спілкування, полімотивація, Я-концепція), а

останній становить інтегральний предмет вищезазначеного об'єкта; по-друге, вона показує, як потрібно рухатися, щоб обґрунтувати кожен із цих предметів на рівні психологічного теоретизування; по-третє, з'являється можливість визначити ту послідовність, у котрій повинні аналізуватися різні структурні частини моделі; по-четверте, дає змогу отримати систему знань, що із самого початку наукового пошуку були пов'язані між собою та описували об'єкт психологічного пізнання у цілому; по-п'яте, вона "являє собою особливо зображення об'єкта, що розкладений на низку предметів" [14, с. 666].

Таким чином, ІПК досліджується нами як складноструктурне інтегральне утворення, котре охоплює, з одного боку, його системні параметри (психологічний вплив, освітнє спілкування, полімотивацію та Я-концепцію), з іншого – дослідно-експериментальну та інноваційно-освітню діяльність педагогічного колективу, що взаємозалежно організуються за певною науковою програмою, ще з іншого – три рівні системних змін у життєдіяльності навчально-виховного закладу: а) поверховий, коли переважають зовнішні трансформації у життєдіяльності школи, що знаходять відображення у зміні її організаційної моделі; б) внутрішній, на якому відбувається органічне переживання інновації та її особисте прийняття у форматі СПК; в) глибинний, котрий пов'язаний з гуманними вчинками особистостей, з їх самоствердженням, з адекватним сприйняттям довілля, з критичною і творчою рефлексією та зосереджується на позитивно-гармонійній Я-концепції кожного окремого учня, вчителя.

Теоретична рефлексія поданого наукового матеріалу дала змогу виокремити *чотири основних етапи дослідження ІПК як системного явища*, що організовані нами у вигляді окремої програми (*рис.*). Так, на першому етапі, завдяки критичному аналізу теорій навчальної, педагогічної, учбової та освітньої діяльності, а також з допомогою результатів соціально-психологічного експерименту з упровадження модульно-розвивальної системи навчання, вдалося описати ІПК як нововиявлене явище сучасної освіти; на другому – була не тільки створена, а й упроваджена у педагогічну практику оргдіяльнісна модель створення цього клімату, що взаємодоповнила інноваційно-освітню та науково-дослідницьку діяльність підколективів експериментальних шкіл на базі ідей, категорій, принципів, концептів, закономірностей, умов, параметрів і засобів модульно-розвивальної системи навчання; на третьому – нами побудовані моделі-конфігуратори чотирьох параметрів ІПК, що деталізують структуру і зміст цього багатофункціонального явища; на четвертому – створена авторська методологічна план-карта дослідження ІПК як взаємозалежність низки предметів цього складного об'єкта психологічного пізнання.

ВИСНОВКИ

1. Найефективнішим механізмом об'єднання і співорганізації знань, відповідно до СМД-методології, є той, що дає змогу вибудувати багатосторонню картину об'єкта на процесному фундаменті конфігурування (синтез різних знань про об'єкт і зведення їх у єдине надскладне знання-систему), що завершується створенням методологічної план-карти (розчленовує досліджуваний об'єкт на низку предметів та гармонізує співвідношення їх складових, компонентів, параметрів).

ЕТАПИ	ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ ІПК								
I. Теоретико-експериментальний									
II. Організаційно-технологічний	<p align="center">Організаційна модель ІПК:</p> <p>а) Періоди розвитку школи → Інноваційно-освітня діяльність педколективів → Пізнання новітніх технологій → Проектно-нововведень день → Впровадження інновацій → Освоєння та моніторинг змін</p> <p>б) Теорія і практика модульно-розвивальної системи навчання: ідеї, категорії, принципи, концепти, закономірності, умови, параметри, засоби, результат</p> <p>в) Етапи експерименту → Науково-дослідницька діяльність педколективів → 1. Підготовча організаційна (1-2 роки) → 2. Діагностико-концептуальний (2-3 роки) → 3. Формувальний (5-7 років) → 4. Результативно-узгально-вально-вальний (2-3 роки)</p>								
III. Аналітико-синтетичний	<p align="center">Моделі-конфігуратори параметрів ІПК:</p> <table border="0"> <tr> <td>– пізнавально-суб'єктного впливу;</td> <td>– комунікативної міжсуб'єктної взаємодії;</td> <td>– поетапного становлення полімотивації освітньої діяльності</td> <td>– самотворення позитивної гармонійної Я-концепції</td> </tr> <tr> <td>– нормативно-особистісного взаємовпливу;</td> <td>– міжособистісної інтеракції;</td> <td>– перцептивної ціннісно-індивідуального взаємодії</td> <td></td> </tr> </table>	– пізнавально-суб'єктного впливу;	– комунікативної міжсуб'єктної взаємодії;	– поетапного становлення полімотивації освітньої діяльності	– самотворення позитивної гармонійної Я-концепції	– нормативно-особистісного взаємовпливу;	– міжособистісної інтеракції;	– перцептивної ціннісно-індивідуального взаємодії	
– пізнавально-суб'єктного впливу;	– комунікативної міжсуб'єктної взаємодії;	– поетапного становлення полімотивації освітньої діяльності	– самотворення позитивної гармонійної Я-концепції						
– нормативно-особистісного взаємовпливу;	– міжособистісної інтеракції;	– перцептивної ціннісно-індивідуального взаємодії							
IV. Методологічно-рефлексивний	<p align="center">Методологічна план-карта дослідження ІПК:</p> <table border="0"> <tr> <td>психологічного впливу у соціально-культурному просторі-часі</td> <td>освітнього спілкування та його аспектів як ІДСС різновидів обміну</td> <td>полімотивації як форми активізації освітньої діяльності та сфер-умов її розгортання</td> <td>позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів</td> </tr> </table>	психологічного впливу у соціально-культурному просторі-часі	освітнього спілкування та його аспектів як ІДСС різновидів обміну	полімотивації як форми активізації освітньої діяльності та сфер-умов її розгортання	позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів				
психологічного впливу у соціально-культурному просторі-часі	освітнього спілкування та його аспектів як ІДСС різновидів обміну	полімотивації як форми активізації освітньої діяльності та сфер-умов її розгортання	позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів						

Рис.
Етапи реалізації програми дослідження ІПК як багатопараметричного явища сучасної освіти

2. Методологічна план-карта модульно-розвивальної системи дає змогу чітко обґрунтувати не тільки об'єкт дослідження – інноваційно-психологічний клімат експериментального загальноосвітнього закладу, а й предмет – психологічну сукупність його параметрів (психологічний вплив, освітнє спілкування, полімотивація, Я-концепція) у збалансованому взаємодоповненні.

3. Інноваційно-психологічний клімат – це складне структурно-функціональне явище у системі організованого освітнього процесу, котре відображає як емоційно-моральні властивості учасників навчання, так і міжособистісні, міжгрупові, а відтак характеризує актуальний модульно-розвивальний зміст психологічних взаємостосунків у класі чи аудиторії.

4. Наукова розробка проблематики ІПК спричинена розгортанням двох ліній осмислення нових соціально-психологічних явищ – теоретичної та практичної. Перша, активізуючи свій пояснювально-інтерпретаційний потенціал, фактично прогнозує закономірне виникнення інноваційно-психологічного клімату як своєрідного синергійного підсумку психологічного, соціально-психологічного та організаційного кліматів, друга – емпіричним шляхом створює особливе середовище взаємозалежної співдіяльності учасників освітнього процесу, яке донині було не осмислене як феномен ситуційного культуротворення – предметів, взаємин, людського Я. Фактично перехресна зустріч цих двох ліній й народжує у нашому досвіді теоретизування концепцію ІПК та програму його дослідження.

1. *Гуменюк О.* Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату експериментальної школи модульно-розвивального типу // Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С 70–83.

2. *Гуменюк О.Є.* Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект: Монографія. – К.: Школяр, 1998. – 112 с.

3. *Гуменюк О.Є.* Психологія інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 385 с.

4. *Гуменюк О.Є.* Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.

5. *Гуменюк О.Є.* Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

6. *Гуменюк О.Є.* Феномен полімотивації: сутнісний зміст взаємин за модульно-розвивальної оргсистеми // Психологія і суспільство. – 2001. – № 1. – С. 74–123.

7. *Казмирченко В.П.* Соціальна психологія організацій: Монографія. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.

8. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // Психологія і суспільство: Спецвипуск. – 2002. – № 3–4. – 292 с.

9. *Парыгин Б.Д.* Социально-психологический климат коллектива. Пути и методы изучения. – М.: Наука, 1981. – 192 с.

10. *Фурман А.В.* Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.

11. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності: Наук. вид. –Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.

12. *Фурман А.В., Гуменюк О.Є.* Психологія Я-концепції: Навч. посібник. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 360 с.

13. *Шакуров Р.Х.* Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.

14. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. – М.: Шк. культ. полит., 1995. – 760 с.

Надійшла до редакції 12.12.2008.